

GONDOLATOK GRÓF FUTAKI HADIK ANDRÁS ÉLETÉRŐL ÉS MŰVELTSÉGÉRŐL

Szabó Andrea

Összefoglaló:

Gróf futaki Hadik András születésének 310. évfordulója 2021-ben volt. Ebben az évben a jeles hadvezér és kiemelkedő státuszt betöltő államférfi emlékére több tanulmány és kiadvány látott napvilágot, valamint ugyanezen évben vette kezdetét a róla szóló mozifilm forgatása is.¹ Jelen tanulmányom célja, hogy Hadik András származásáról, műveltségéről és a 18. században betöltött szerepéről olyan összefoglalót készítssek, amely közelebb hozza őt a 21. századi – a kora újkor kiemelkedő személyiségei iránt érdeklődő – olvasókhoz.² Korábbi kutatásaim során, melyekben a kora újkor időszakával foglalkoztam, számos esetben felbukkant neve, és szinte minden területen – legyen az politikai, gazdasági vagy hadászati témájú – kikerülhetetlen személyisége a magyar történelemnek. A róla szóló publikációk és a ránk maradt, hosszú évtizedekig vezetett naplói alapján kijelenthető, hogy egy sokoldalú, művelt, a kultúra, a tudományok, valamint a haditechnika iránt élénken érdeklődő és ezen területeken aktívan alkotó férfi volt.

A ránk maradt levéltári forrásoknak köszönhetően nem csupán a róla kialakított képet árnyalhatta a szakirodalom, de az egykor birtokában lévő könyvgyűjteményről is képet kaphatunk.

Kulcsszavak: Hadik András, életrajz, udvari kultúra, hadtörténet, műveltség, könyvtártörténet

Abstract:

The 310th anniversary of the birth of Count András Hadik was in 2021. In this year, several studies and publications were published in

¹ Erről bővebben: <https://hadik.film.hu/index.html> (letöltés dátuma: 2022. 11. 01.).

² 2021-ben ellátogattam Futakra, hogy felkeressem a Hadik András földi maradványait őrző templomot. Annak ellenére, hogy a futaki és magyar történészek, helytörténészek is egyértelműen a futaki Chotek Rezső által építtetett templomot jelölték meg nyughelyéül, és márványtábla is jelzi a templom belső falán a nagy államférfi és családja egykori temetkezési helyét, a földi maradványok pontos helyét sajnos nem sikerült megállapítani. A Chotek-templom helyén állt egykor az a Hadik András által emeltetett templom, melynek kriptájába helyezték végső nyugalomra Hadik Andrást és feleségét is. Ezt a kriptát később felnyitották, és a jelenleg is Futakon álló templom főfalá alá temették a családot, de erről a márványtáblán kívül más, esetleges vizsgálat nem tanúsodik. Felmerülhet a kérdés: hol nyugszik valójában gróf futaki Hadik András?

memory of the illustrious general and statesman of great status, and the filming of a movie about him began in the same year.

The purpose of this study is to provide a summary of András Hadik's origins, his education and his role in the 18th century, which will bring him closer to the 21st century reader, who is interested in the outstanding personalities of the modern age.

In my previous research on the early modern period, I came across his name in many instances, and in almost every field, be it political, economic or military, he was an indispensable figure in Hungarian history. The publications about him and the diaries he left us, which he kept for many decades, reveal a man who was versatile, cultured, keenly interested in culture, science and military technology, and active in these fields.

The archival sources that have come down to us have not only helped to clarify the picture of him in the literature, but also to give us an accurate picture of the collection of books he once owned.

Keywords: András Hadik, biography, court culture, military history, literacy, library history

Hadik András emlékezete

A Hadik András életéről szóló eddig megjelent legrészletesebb összefoglaló munka Markó Árpád írása (*Futaki gróf Hadik András tábornagy*) 1944-ből. Műveltségéről, katonai szakértelméről saját munkái is tanúskodnak,³ és könyvtárai – a bécsi és a futaki egyaránt – többnyelvű kiadványaival és tematikáját tekintve is egy képzett, olvasott és a szépirodalom iránt is érdeklődő személyiséget tár elénk.

Markó Árpád kiadványát megelőzően már a 19. század folyamán is megjelentek az életéről és műveltségéről szóló összefoglalások, többek között Desseffy János munkája 1825-ből (*Gróf Hadik András' a' Fő-vezér' Élet-rajza*) és Donoszlovics Vilmos *Futtaki gr. Hadik András életrajza* 1885-ből. 1901-ben Doby Antal *A Hadik-család (futaki gróf) nemzedékrendje* című könyve adott információt a Hadik család genealógiájáról. 1910-ben Sárói Szabó Lajos *Hadik altábornagy Berlinben* címmel számolt be a hadvezér egyik legnagyobb haditettének részleteiről, 1918-ban pedig Szendrei János publikált a *Hadtörténeti Közlemények* hasábjain „Hadik András altábornagy, mint egyházi író” címmel.

Markó Árpád egyik kortársa, Rédvay István 1943-ban megjelent könyvében II. József császár és Hadik András viszonyát vizsgálta. Gya-

³ Nemrégiben megjelent hadügyi írásainak gyűjteménye: Hausner Gábor (szerk.): (2021): *Hadik András válogatott hadügyi írásai*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

lókay Jenő a *Hadtörténeti Közlemények*ben foglalkozott a tábornagy hadtörténetírói tevékenységével is. Hadik András ikonográfiáját Cennerné Wilhelmb Gizella dolgozta fel a *Folia historica*ban, a gróf futaki emlékeiről pedig Kalapis Zoltán 1990-ben írt egy rövid összefoglalást a határainkon túl megjelenő *Magyar Szóban*.

A 21. században számost publikáció jelent meg, többek között Kincses Katalin Mária, Farkas Gyöngyi, Frivaldszky János, Hausner Gábor, Merényi-Metzger Gábor, Polgárdy Géza és Tóth Ferenc tollából. E tanulmányok és könyvek forrásközlések és elemzések, melyek témájukat tekintve Hadik András életének szinte minden területét megvizsgálják és elemzik (hadtörténet, műveltsége, családjához fűződő viszonya stb.).

Gróf futaki Hadik András élete

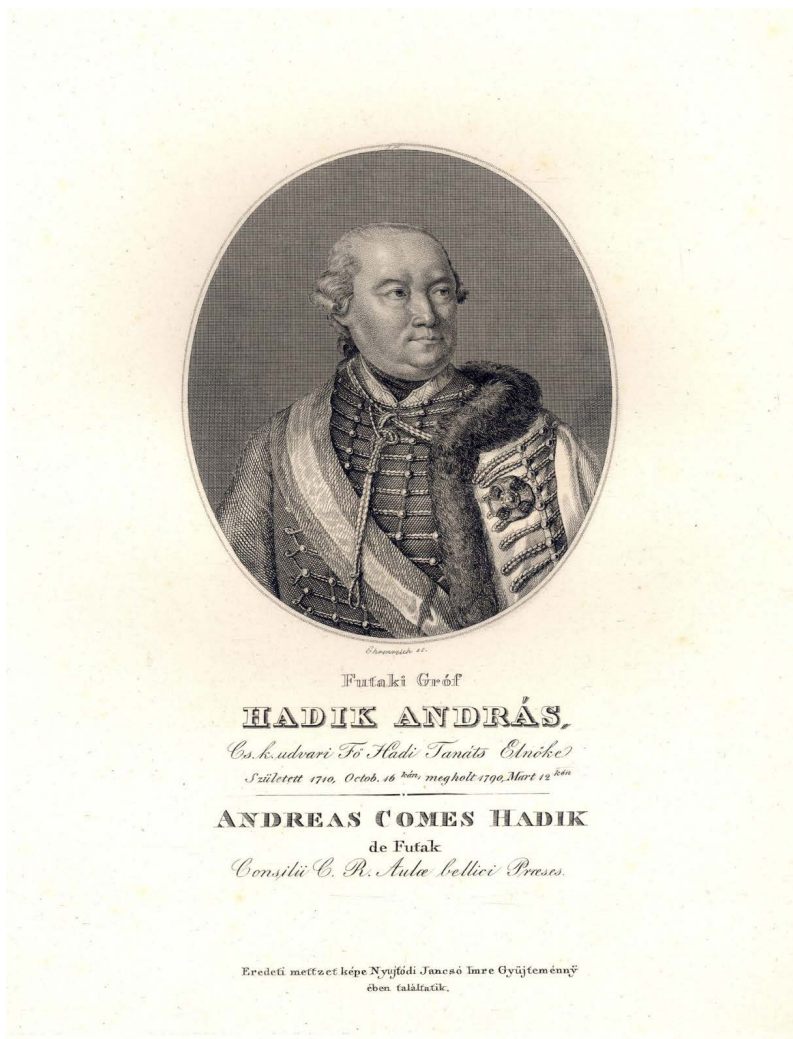
Az elmúlt évszázadok folyamán számtalan tanulmány, újságcikk és könyv állított emléket Hadik András személyének, aki a 18. század kiemelkedő katonai egyénisége, illetve Mária Terézia és egészen haláláig II. József bizalmas udvari embere volt. Hadik Mihály császári és királyi huszárkapitány és Hardy Franciska fiának pontos születési helyét és idejét illetően is számos, egymásnak ellentmondó adat jelent meg:⁴ 1710. október 10. vagy 1710. október 16., de saját német nyelvű önéletrajzi írásában a ma már helyesnek tartott dátumot, 1711. október 16-át jelöli meg születése napjaként:⁵ „1711. október 16-án este hat óraker láttam meg a napvilágot.”⁶

⁴ Pl.: Doby Antal (1901): Markó Árpád (1944): Lenkefi Ferenc (1997): munkái. A külföldi és szinte az összes hazai szakirodalom a helytelen 1710-es dátumot vették át és közölték. De a modern, 2021-es tanulmányok és cikkek egész sora ezt a hibás dátumot használja. Ugyanakkor a *Felső Magyar Országai Minervában* 1825-ben megjelent „Gróf Hadik András’ a Fő-vezér’ Élet-rajza” című tanulmány a helyes évszámot (1711) adta közre.

⁵ „*Synoptische Lebensbeschreibung*”. Saját kezű önéletrajz 1774-ből.

⁶ Fasc. 50. fol. 3. Idézi: Polgárdy Géza (2011): Egy magyar hadvezér, aki elfoglalta és megsarcolta Berlint. Háromszáz éve született Hadik András. *Honismeret*, 39. évf. 5. sz. 9–11.

Ennek ellenére a 2021-ben frissített Hadtörténelmi Levéltár Personalia adattárában szereplő bejegyzés még mindig az 1710-es dátumot tünteti fel születési dátumaként. A futaki templomban található márványtáblán – melynek kriptája egykor földi maradványainak nyughelyéül szolgált – szintén 1710-es évszám szerepel.

1. kép. Gróf futaki Hadik András mellképe. Ehrenreich Sándor munkája.
(Forrás: <https://regiritka.oszk.hu/apponyi-metszetek/hadik-andras-derekkepe/>)

Születésének helyével kapcsolatban szintén bizonytalan a szakirodalom. Hol Kőszeget, hol Esztergomot, hol pedig ezen települések melletti katonai táborokat, illetve Csallóközt jelölik meg helyszínként, de a legújabb kutatások szerint pontos születési helye Esztergom lehetett.

A család már Hadik András születése előtt rekatolizált, az egykori evangélikus családfő – a szintén császári katonatisztként szolgáló és

III. Károly királytól címeres nemesi oklevelet kapó Hadik Mihály⁷ – gyermekeit a kőszegi jezsuita képző intézményekbe íratta.⁸

A Rákóczi-szabadságharcot követő évtizedek a hadi képzés tekintetében jelentős időszakot képviselt Hadik András életében. Ekkor az állandó hadsereg főtisztjeinek fiúgyermekai már fiatalon, közvetlenül az elemi oktatás megkezdése és ismereteinek elsajátítása után a katonai pálya alapjait is elsajátíthatták, ismereteiket leginkább tapasztalati úton megszerezve. Az alacsonyabb rendfokozat megszerzése általában a rátermettség, nem pedig az iskolai végzettség függvénye volt.⁹

1732-ben kezdődött meg katonai pályafutása a Zala megyei Lentiben állomásozó Dessewffy huszárezredben,¹⁰ a legalacsonyabb tiszti (zászlósi) rangban,¹¹ a lengyel örökösödési háború Rajna-menti hadműveleteiben kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Gyorsan haladt felfelé a katonai ranglétrán, harctéri bátorságáért és jó stratégiai tanácsaiért kedvelték és előléptetésre terjesztették fel. Ennek révén végül elnyerte a lehető legmagasabb katonai rangot Mária Teréziától, aki 1752-től neki adományozta a Ghillány által 1734-ben alapított huszárezred feletti irányítás jogát is.¹²

1764. június 17-től 1768-ig Hadik András Erdély főparancsnoka és a *Gubernium* elnöke is volt. Az akkori politikai helyzetben¹³ nem volt

⁷ Hadik Mihály 1709-ben császári katonatiszt volt, III. Károly királytól címeres oklevelet kapott 1720-ban. Bár a család korábban elszegényedett, a császár megerősítő levele és Hadik Mihály katonai pályafutása elősegítette a család felemelkedését. Erről lásd: Dr. Pál Tibor (2013): „A királynő tábornagya”. 300 éve született Hadik András (1710–1790) futaki gróf. *Bácsország*, 2. évf. 65. sz. 250–258.

⁸ Hadik András 1719 és 1728 között volt az intézmény tanulója. A gimnázium sok éves várákozás és egy tűzvész után végül 1726-ban nyitotta meg kapuit. Lásd: Műemlékvédelmi Szemle, 1992. 1. sz. F. Mentényi Klára szerk.: 56. „1719–1728 közt a kőszegi jezsuitáknál járta a parvista, grammatista, szintaxista és poéta osztályokat.” Id. Frivaldszky János (2002): Hadik András a Minerva szolgálatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. évf. 2. sz. 389.

A jezsuita intézményekben a képzés ingyenes volt, így a szerényebb körülmények között élők számára sem jelentett komoly anyagi terhet az iskoláztatás. Az oktatás magyar nyelven folyt, de emellett tanulmányai során a latin és görög nyelveket is elsajátította. Hivatalos levelezését legtöbbször németül folytatta, de francia nyelven is írt és olvasott.

⁹ „Ugyanis az altiszti és tiszti első rangfokozatba való előlépés nem az iskolai végzettségtől, hanem elsősorban (üresedéskor) a harctéri helytállástól függött.” Kincses Katalin Mária (2011): Hadik András műveltsége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. 4. sz. 1054.

¹⁰ A Dessewffy-ezred az elődje a későbbi 3. Hadik-huszárezrednek, amely 1918-ig létezett. Lásd: Pál Tibor: i. m. 251.

¹¹ Cennerné Wilhelmb Gizella (1987): *Hadik András ikonográfiája*. (Folia historica, 13.) Magyar Nemzeti Múzeum, Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest. 31.

¹² Hausner Gábor (szerk.): i. m. 21. A Magyar Királyi Honvédségben a nyíregyházi 4. honvéd huszárezred 1945-ig viselte Hadik nevét.

¹³ A kinevezését közvetlenül megelőző események igencsak megnehezítették a dolgát. Példaként említhető az 1764. január 7-i ún. „madéfalvi veszedelem”, amelynek közel kétszáz fegyvertelen ember esett áldozatul, és későbbi következményeként sor került az „elcsángált” moldvai székelyek áttelepítésére. (A települések beszédes nevéek: Istense-

könnyű dolga, megbízatását ennek ellenére igyekezett lelkiismeretes módon végezni. Ebből a korszakból is számos érdekes és értékes leírása és elemzése maradt az utókorra. Körutazásai és tapasztalatai alapján megírt emlékiratait az Államtanácsnak is benyújtotta. Jelen van 1770-ben a Szent Jobb Budára kísérésekor is, ő az esemény királyi biztosa, így annak előkészítésében is jelentős szerepet vállalt. 1772-től Galícia és Lodomeria legfőbb katonai parancsnoka.

Hadik számos harctéri tette közül a leginkább közismert Berlin megsarcolása (1756) a hétéves háború alatt, amely végül Mária Terézia számára nem hozta meg a várt sikert, de ennek ellenére 1769. október 13-tól – hivatalosan csak később, 1771-ben – gróf Hadik Andrást az akkor már királyi kincstári tulajdonban lévő futaki¹⁴ (és csernovici) uradalom birtokosává tette, és ő lett az első világi főispán Bács-Bodrog vármegyében 1776. január 26-tól egészen 1785. május 10-ig.¹⁵ Magyar nyelven elmondott székfoglalója szokatlan lehetett a latin nyelvű felszólalásokhoz szokott hallgatóság számára.¹⁶ A török időkben és a Rákóczi-szabadságharc után jócskán elnéptelenedett területet igyekezett többszöri betelepítéssel, építkezésekkel, sőt még a pápától kijárt szent ereklyével is népszerűbbé, látogatottabbá tenni – ennek révén kerültek Szent Jenő földi maradványai Futakra.¹⁷ Ez azonban – részben a korábban elszenvedett pusztítás miatt – hatalmas költséggel járt, így a gróf már a birtokba vétel első éveiben jelentős kölcsönt (60 000 forintot) vett fel a királyi kincstárból az uradalom fenntartására. 1777-ben építette kastélyát, amely mellett mintagazdaságot is létrehozott, és igyekezett megszilárdítani az uradalom helyzetét. Ám a sok kölcsönnek és a későbbi leszámított könnyelmű életvitelének köszönhetően végül a Hadik család kénytelen volt megválni többek között a futaki uradalomtól is.

gíts, Hadikfalva, Józseffalva.) Mind a mai napig tartanak megemlékezéseket születésének és halálának évfordulója alkalmából, és zarándokolnak el Futakra az áttelepítettek leszármazottai, megkoszorúzva jötevőjük emléktábláját. Hadikföldje és Hadiknépe a mai temerini II. helyi közösség, illetve Szőreg települései voltak.

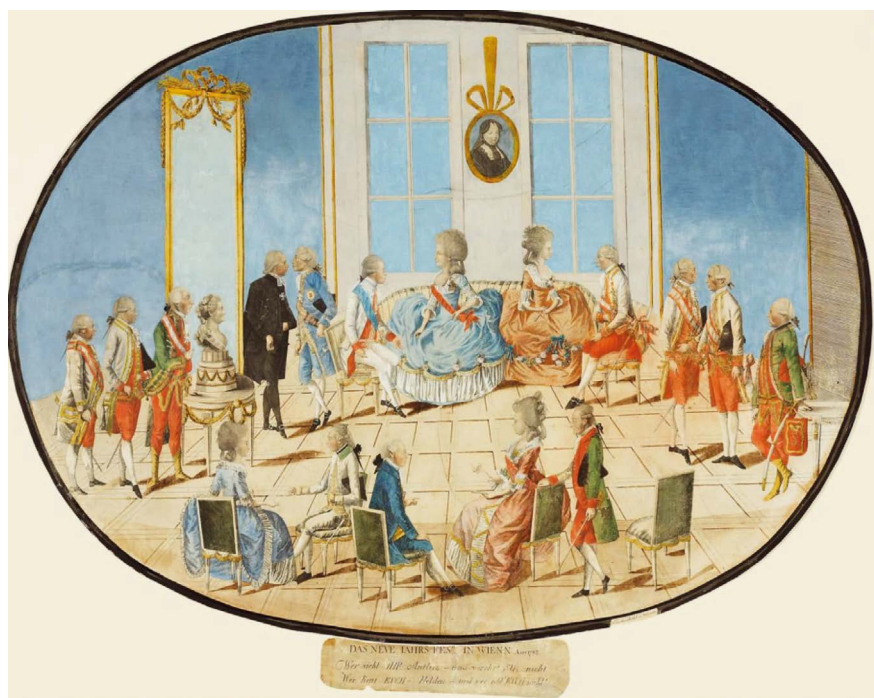
¹⁴ Futak történetéhez elkészítettem a település rövid helytörténeti összefoglalóját 2021-ben, „Futak rövid története – Nemesek és örökségük” címmel. A területet birtokló Chotek család egyik leghíresebb személyisége maga Chotek Zsófia, Habsburg–Lotaringiai Ferenc Ferdinánd főherceg és trónörökös felesége volt.

¹⁵ II. József 1785-ben megszüntette a korábbi formájában fennálló vármegyarendszert, ezzel Hadik András is elvesztette főispáni méltóságát, bár II. József, mint oly sok rendeletét, halála előtt ezt is visszavonta.

¹⁶ Polgárdy Géza: i. m. 11.

¹⁷ Az általam kutatót bácsi alispán, Csupor József Ádám 1736-ban évi 5000 Ft-ért bérelte a futaki uradalmat gróf Cavriani Frigyes Lőrincztől. Az uradalom akkori területei a következők voltak: Drágovó, Szlokutyán, Irmovó, Piros, Kuriakovó, Alpár, Bodony, Glozsán, Kirta, Begecs, Petrác, Alpár.

Az életében róla készült ábrázolások visszatükrözik a képek készítőinek tiszteletét és hadi tetteinek dicső jellegét, korpulens testalkatát is előnyösen jelenítik meg, a kor szokásai szerint drapéria vagy tájkép előtt pozicionálva, illetve lóháton.¹⁸ Ezek az ábrázolások – a korszak és a magas rangot betöltő személyek ábrázolásaira érvényes szabályok mellett – idealizáltak, népszerűségük pedig azt mutatta, hogy Hadik II. József kormányzatának jelentős személyisége volt. Erre példa Hieronymus Löschenkohl munkája, amely a bécsi udvari újév társasági összejövetelét ábrázolja 1782-ből. A róla készült metszeteket, érmeket és az őt ábrázoló festményeket több példányban is megrendelték („a császári család tagjai, közhivatalok és külföldi városok egyaránt számos példányt rendeltek”).¹⁹

2. kép. Bécsi udvari újév ábrázolása. Hieronymus Löschenkohl munkája, 1782. – Hadik András a bal szélén látható, Liechtenstein és Nádasdy Ferenc tábornok mellett.

(Forrás: <https://www.wien.gv.at/documents/27041/8483960/2009-04-22-wien-museum-revitalisiert-loeschenkohl-ausstellung-von-1959/7cded8d6-c395-44d5-8ae8-23d61f3675f4?version=1.0&t=1240401600483>)

¹⁸ Hadik András ikonográfiájáról részletesen: Cennerné Wilhelmb Gizella: i. m. 31–50.

¹⁹ Uo. 35–36. A Hadikról készült, különböző alkotók kezei alól kikerült munkákon látható vonások sok esetben mutatnak hasonlóságot: „A Bécsben litografált arckép Weikert 1784-es portréjának vonásait utánozza. Ehrenreich Ádám kortárs és a nemzeti múlt nagyjait felvonultató »Icones«-e ugyancsak huszár egyenruhában mutatja az ovális keretbe komponált félalakot, de Weikert fiatalabb kori arcmását véve mintának Mansfeld Johann Ernst rézmetszetében.”

Mária Terézia 1774. május 17-től tábornaggyá, 1774. július 22-től pedig az Udvari Haditanács elnökévé léptette elő, mely tisztségében 1790-ig maradt.²⁰ 1777-ben pedig elnyerte a német-római birodalmi gróf címet. Hadik András 1789-ben még katonailag is aktív volt, és II. József hű alattvalójaként a következő törökellenes hadjárat kezdeti terveiben – mint a császári csapatok fővezére, 1798. július 28-i felmentésig – is tevékeny részt vállalt. Két héttel élte túl uralkodóját, és 1790. március 12-én, egy sebesülés után, Bécsben érte a halál. Erről a *Wiener Zeitung* 1790. március 24-i számának 9. oldalán olvashatunk.²¹ Ebből a gyászjelentésből megtudhatjuk halálának pontos helyét is, amely az Udvari Haditanács *Am Hof* téren álló palotája volt. Halotti bejegyzése az I. kerületi Szent Mihály Plébánia hivatalban megtalálható.²² A halál okaként heveny epeház és mellfekély került megjelölésre.

Magánéletében 1742 volt az igazán kiemelkedő jelentőséggel bíró év: ekkor ismerte meg Odrauban Lichnowsky lengyel gróf leányát, Mária Franciskát. Házasságuk hosszú életű és termékeny volt, 45 éven át éltek együtt, hat lányuk és három fiuk született.²³

Amikor II. József 1785-ben megszüntette a vármegyéket, és az ország területét tíz kerületre osztotta, Hadik András elveszítette főispáni rangját. Az uralkodó azonban halála előtt e rendelkezését is visszavonta, s ezen alkalmából ismét Hadik Andrást kérték fel a főispáni tisztség betöltésére, de ebben nemsokára bekövetkező halála megakadályozta.

Hadikot két fia is követte a katonai pályán. A korszakban kiemelkedő és népszerű bécsi Theresianum hallgatói lettek. Gróf futaki Hadik Károly 1773-ban kezdte katonai pályáját, amely szintén sikeresnek bizonyult, egészen az altábornagy rangig emelkedett. Egy Napóleon ellen 1800 nyarán vívott ütközetben kapott halálos sebet.

Testvére, Hadik András gróf 1781-ben lépett katonai pályára, és 1796-ban már ezredesi rangban szolgált. Szintén a franciák ellen az 1800-ban vívott csatában kényszerült feladni harci állásait, amelynek következtében szolgálaton kívül helyezték. Az utolsó nemesi felkelés során, 1809-ben reaktiválták, és altábornagyi rangot szerzett, de komoly fegyveres ütközetbe nem bocsátkozott, jórészt adminisztrációs feladatok ellátásával foglalkozott. Fia, Hadik Ágoston részt vett az 1848–49-es harcokban, és csak családja és az udvar korábbi jó viszonyára való tekintettel nem végezték ki 1849 után.

²⁰ Más források szerint 1778-ig. Lásd: Pál Tibor: i. m. 254.

²¹ Online elérhető az újság aznapi száma: https://anno.onb.ac.at/pdfs/ONB_wrz_17900324.pdf (letöltés dátuma: 2022. 11. 01.).

²² Felkutatta és publikálta: Merényi-Metzger Gábor (2011): Hadik András gróf életének anyakönyvi forrásai. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1. 9.

²³ Hausner Gábor (szerk.): i. m. 16.

Hol nyugszik gróf futaki Hadik András?

Futakon már az 1747-ben években létezett katolikus plébánia, de első, Szentháromság nevet viselő templomukat Hadik András emeltette 1776-ban. Ennek a templomnak a bejárata alatt helyezkedett el a családi kriptá, ahová gróf Hadik András és három évvel korábban elhunyt felesége és egyik gyermeke – Hadik Mária Josepha grófnő – földi maradványait helyezték el.²⁴

A Vajdaság történelmében a 20. század sem hozott nyugvópontot, és számos terület vált ismét háborús hadszínterré. A templom 2021-es állapotáról elmondható, hogy csak részben újították fel – jórészt csak az épület utcafronti részeit –, és a felszentelése óta eltelt több mint száz esztendő látványos nyomokat hagyott az épületen. Hadik András földi maradványai a szakirodalom és az ott lakók szóbeli közlése alapján is jelenleg a Chotek Rezső által építtetett templom jobb oldali főfala alatt találhatóak, s ennek helyét a templom belső terében egy márványtábla jelzi.

A sírhellyel kapcsolatban fontosnak tartom megemlíteni, hogy minden évben tartanak a templomban megemlékezést, és többször jelent meg az elmúlt évszázadok során helyi és határon túli lapokban is újságcikk Hadik András nyughelye tárgyában.

A *Nemzeti Újság* 1926. november 3-i lapszámában „Hadik generális sírja” címmel megjelenő rövid írás a 20. századi elején fennálló helyzetről tudósít: „Arra a több napilapban megjelent híradásra vonatkozólag, amely arról számolt be, hogy Hadik András gróf tábornagynak holttestét az Alsólendván levő sírboltból ellopták, a Hadik grófi család egyik tagjától a következő helyreigazító közleményt kaptuk:

Hadik András tábornagy, Mária Teréziának híres generálisa Futákon a családi sírboltban van eltemetve.”²⁵

Egy 20. század végi, a sírhellyel kapcsolatos fontos észrevétellel álljon itt az alábbi idézet a *Magyar Szó* 1990. március 3-i számából:

„Megnehezítette a helyzetet, hogy a futaki templomban sem tudtak semmi bizonyosat mondani, csak a falon elhelyezett két emléktáblát mutatták be, s közölték, hogy néhány évvel ezelőtt ásatásokat végeztek a sír feltárására, de vállalkozásukat nem kísérte szerencse...

²⁴ A futaki uradalom előbb a Brunswik, majd később öröklés útján a Chotek család tulajdonába került. A templomot lerombolták, és helyére 1908-ban a Jézus Szent Szíve neogótikus templomot állíttatta az új úr, ifjabb Chotek Rezső, és felesége, Ráday Irma Mária (Ráday Gedeon gróf császári és királyi kamarás leánya). A templom főbejárata feletti latin nyelvű szöveg 1907-es dátummal áll: „Hanc Domum Dei! Sanctissimo Condi Jesu Dedicatam – Aedificavit – Rudolphus De Comitibus Chotec – Cjusque Conjux – Maria De Comitibus Ráday – Anno Domini – 1907.” „Ezt az Isten házáat, amelyet Jézus Legszentebb Szívének szenteltek, a Chotec nemzetségbeli Rudolf és neje, a Ráday nemzetségbeli Mária építtette az Úr 1907. évében.” (A szerző fordítása.)

²⁵ *Nemzeti Újság*, 1926. november, 8. évf. 249. sz. 9.

A felszabadulás után eltűnt, de utólag a hiteles okmányok alapján rekonstruált História domus szerint Hadik András csontjait – feleségének és egyik gyermekének maradványaival együtt –, az új templom jobb oldali tartófalának alapzatába, az oltár közelében helyezték el. A fölötté, a falban beépített két márványlap ezek szerint nem emléktábla, hanem Hadik Andrásnak, illetve nejének és gyermekének sírfelirata.”²⁶ (3. kép)²⁷

3. kép. Gróf futaki Hadik András emléktáblája a futaki templom falán.
A rajta szereplő születési dátum hibás.
(Forrás: János Márton felvétele.)

Hadik András történelmi tettei az őt követő generációkat is foglalkoztatták. Érdekességként szeretnék erre is egy példát hozni: Földes Imre 3 felvonásos történelmi vígjátékot írt, *Hadik útja* címmel, amely részleteiben megjelent az *Ország-Világ* című újság 1904-es számában, és a művet a Magyar Tudományos Akadémia báró Bánffy Dezső-pályázatán 1200 koronával jutalmazták.²⁸

Érdekesség, hogy Hadik Andrásnak Budapesten csak 1937 áprilisában avattak emlékművet a budai Várban, amely ifj. Vastag György munkája. Az idealizált lovas szobor nem csupán Hadik Andrásnak, hanem a hő-

²⁶ Kapis Zoltán. *Magyar Szó*, 1990. március 3. 16.

²⁷ <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1764813767226193&set=pcb.517772883548814> (letöltés dátuma: 2022. 11. 01.). A kép szerzőjének írásos engedélyével közölve.

²⁸ *Ország-Világ*, 1904. 25. évf. 10. sz. 183.

si halott Hadik-huszároknak is emléket állított. A szoborállítás kezdeményezői az egykori császári és királyi 3. huszárezred tisztjei és altisztjei voltak.²⁹

Az avatáson elhangzott beszédében Szendy Károly polgármester megfogalmazta a szobor felállításának célját is:

„Hirdesse ez az ércszobor [...] annak a hagyományos magyar katonai értéknek, annak a hagyományos katonai vitézségnek az örök emléket, amely vitézség és katonai erények fenntartották ezt az országot ezer esztendő küzdelmeiben is. Nincsen elveszve az a nemzet legnagyobb le-sújtottsága ellenére sem, amely ragaszkodik a hagyományokhoz, amely a múltból erőt merít a jövő küzdelmeire. Fogadom e város minden lakosa nevében, hogy amíg itt egy magyar is élni fog, ez az ércszobor csorbítatlanul fog állni, hirdelve a magyar katona vitézségét, a magyar hűséget és azt az igazi magyart, aki életét hazájáért bármikor kész feláldozni.”³⁰

Minerva katonája – Hadik műveltsége és könyvtárai

Hadik András korai életrajzírói – Desseffy János gróf és Sárói Szabó Lajos – nagy tisztelettel és lelkesedéssel írtak már a 19. század folyamán is Hadik haditettei mellett tudományszeretetről és egész életén át tartó tudásvágyáról is: „...ritka lelkesedéssel foglalkozott a tudományokkal, s iskoláit elvégezvén, a jezsuita rendbe akart lépni, mely szándékától atyja csak nagy nehezen tudta eltéríteni, kinek rábeszélésére végre is katonai pályára lépett.”³¹

A szakirodalomban nem egy helyen egyházi íróként is aposztrofálják. Munkáinak mély vallásossága és erkölcsös, etikus életszemlélete és emberszeretete egyértelműen tiszta jellemű és egyenes embernek mutatta, és a róla írók is kihangsúlyozzák ezt.

Hadik András családjában „hat generáción keresztül, folyamatosan találunk evangélikus lelkészeket, rektorokat, akik körül jónéhányan külföldi protestáns egyetemeket látogattak, elsősorban Wittenberget is”.³²

Gróf futaki Hadik András műveinek nagy része sokáig kiadatlan maradt. Századosi kinevezésétől egészen időskoráig vezetett³³ – szám szerint tizenhárom kézírásos – naplói megkönnyítették az események után

²⁹ *Budapesti Szemle*, 1937. 246. sz. 242–243.

³⁰ *Pesti Hírlap*, 1937. április, 59. évf. 72–97. sz. 6.

³¹ Sárói Szabó Lajos: Hadik altábornagy Berlinben. https://epa.oszk.hu/00000/00018/00116/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1910_331-348.pdf (letöltés dátuma: 2022. 11. 01.).

³² Kincses Kincses Katalin Mária: i. m. 1054.; Frivaldszky János (2011): Hadik András tábornagy értelmiségi ősei. In: *Hadtörténeti Közlemények* 2011. 124. évf. 4. sz. 1101–1107.

³³ Szinyei József (1896): *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, Budapest. 226.

több évtizeddel későbbi visszaemlékezéseket. Egy-egy helyen közöltek részleteket, szemelvényeket, fordításokat munkáiból. Ezek közé tartozik a *Katholikus Hetilap*, amelyben először jelent meg részlet a tábornagy naplójából, amely VI. Pius pápa Bécsben tett látogatását meséli el, meglehetősen emelkedett hangulatban, kiemelve saját személyének érintettségét és a jeles eseményen történt élményeit is:

„1782-ik márczius 22-ike volt a fölötte boldog nap, midőn Ő Szent-sége, ő Felségével a császárral, ki Bécs-Újhelyig ment eléje, ide Bécsbe megérkezett [...] Ő Szentsége irántam rendkívül kegyes volt, és miután a muntius rólam szólt, a szent Atya fölötte lekötelező nyilatkozatokkal halmozott el [...] Én a hintó ajtajánál fogadtam ő Szentségét; kiszálláskor neki karomat nyújtám, melyet a legjóságosabb arczkifejezéssel elfogadott; aztán kézcsókra nyújtá jobbját, és én nem csak kezét csókolám meg, hanem kértem, hogy lába megcsókolását is engedje meg, a mely kéresemet kegyesen teljesítette.”³⁴

1739-es hadjáratának szentelt hadügyi munkája, amely ma a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában kéziratárában található: *Der Fledtzug gegen die Türcken vom Jahr 1739. Beschrieben vom Feldt Marschallen un(d) Hoff-Kriegs-Praesidenten Andreas Grafen von Hadik eigenhändig 1784*. Jelentősége abban áll, hogy a vesztes csata konklúzióit levonva, olyan hadseregreform kezdődött meg, amely alapjaiban átalakította a katonai gondolkodást.

Hadik András katonai témájú írásainak tartalmi összefoglalásával, azok elemzésével a mai modern történelemtudomány is fontosnak tartotta foglalkozni. Az oszmánok ellen folytatott hadműveletek leírása mellett ránk marad feljegyzései beszámolnak nem csupán a taktikai elemzések fontosságáról és általa e témában vallott stratégiai szemléletéről, de műveiből részletes képet kaphatunk a huszárok gyenge teljesítményéről és a hadseregszervezés kérdéseiről is.

A Hadik András által vezetett könyvrajstrom tanúsága szerint számos, harcászati kérdéssel foglalkozó szakirodalmi mű volt a birtokában, főleg latin és francia nyelveken. Találunk köztük taktikai és stratégiai témájú írásokat (*Arriani Ars Tactica*, *Artihmetique Militaire*, *Corpus Iuris Militaris*), de hajózással és térképészettel foglalkozó munkákat is (*Atlas Historique par Gveudeville*, *L'Art des Armées Navalles*, *Duchene du Moureau Clemons De l'Architecture Navale*).

Könyvtáraiban döntő többségében angol, francia,³⁵ német, latin és

³⁴ Tárca – Gróf Hadik András tábornagy naplójából. *Katholikus Hetilap*, 1882. 38. évf. 6. sz. 49.

³⁵ „Németül főként a Bécsben vagy Prágában gyakrabban megfordulók tanultak meg. A francia nyelv ismerete a XVII. század közepétől a modernség egyik mércéje.” Monok István: A magyarországi főnemesség könyves műveltsége a XVI–XVII. században. Tézisek. <http://real-d.mtak.hu/368/> (letöltés dátuma: 2022. 11. 07.) Monok István

görög nyelvű kiadványok szerepeltek, csak néhány magyar nyelvű könyv árulkodik arról, hogy érdeklődött a magyar nyelvű kiadványok iránt is.

Könyveinek gyarapodása valószínűleg elsősorban vásárlás útján történt, de bizonyosan volt olyan kiadvány, amelyet örökölt vagy ajándékként kaphatott, vagy házasságkötése révén került a birtokába. Külföldi utazásai során lehetősége nyílt a személyes válogatásra, valamint ebben a korszakban oly jellemző könyvvásári és kiadói katalógusok is a beszerzés elsődleges forrásai lehettek.

Hadik András érdeklődése – birtokában lévő könyveinek tematikája is erre utal – igen széleskörű volt. Érdekes adalék személyiségéhez, hogy nem csupán a komoly, tudományos művek kerültek könyvtára polcaira, de a könnyedebb olvasmányokra is találunk példát: *Dialogues moraux d'un Petit Maitre Philosophe & d'une Femme raisonnable 1714* (Egy kis filozófus és egy értelmes nő erkölcsi párbeszédei, 1714), *Hof, und Liebes Intriquen* (Remény, szerelmi intrikák). A gyűjtemény egyes elemei bizonyosan nem csupán Hadik András, hanem rokonai – felesége és gyermekei – számára is érdekes olvasmánynak bizonyultak, így nem elképzelhetetlen, hogy ezek inkább a család nőtagjainak szórakoztatását szolgálták.

A polcon megtalálható volt a klasszikus antik irodalom számos alkotása is, például Homérosz Iliásza latinul, az *Aventures Télémaque* (Télemakhosz utazásai), Aesopus meséi vagy Diogenész Laertiosz munkája is. Találunk példát az ókori Róma történelmét elbeszélő kiadványokra és távoli tájak leírására, térképgyűjteményre, illetve egy érdekes, életmentési kézikönyvre is: *Kunst ertruncken Menschen zu erwecken* (A vízbe fulladt emberek felébresztésének művészete). Hogy hány olyan kiadvány – esetleg tiltott olvasmány – volt Hadik birtokában, amelyek nem kerültek bele a könyvjegyzékbe, arról sajnos semmilyen adat nem maradt ránk.

Az 1789-ig vezetett lajstrom számos esetben a szerzőt nem teljes mértékben tünteti fel, rengeteg kézi jegyzettel látta el őket egykori tulajdonosuk, és sok rövidítést – valamint elírást – is találunk benne.

Kiemelkedő jelentőségűek Hadik által sajátkezűleg készített széljegyzetei. Az így történt bejegyzések az adott könyv későbbi sorsáról is mesélnek. A futaki könyvjegyzék egyik tételében – az *Adjumentum Memoriae* címet viselő kötetnél – az alábbi megjegyzés található: „den Praefectus Militaries geschenckt”. A *Feldzuge der Russen gegen die Türcken im Jahr 1769* című kiadványnál pedig a következő megjegyzés áll: „dem Andree gegeben”.

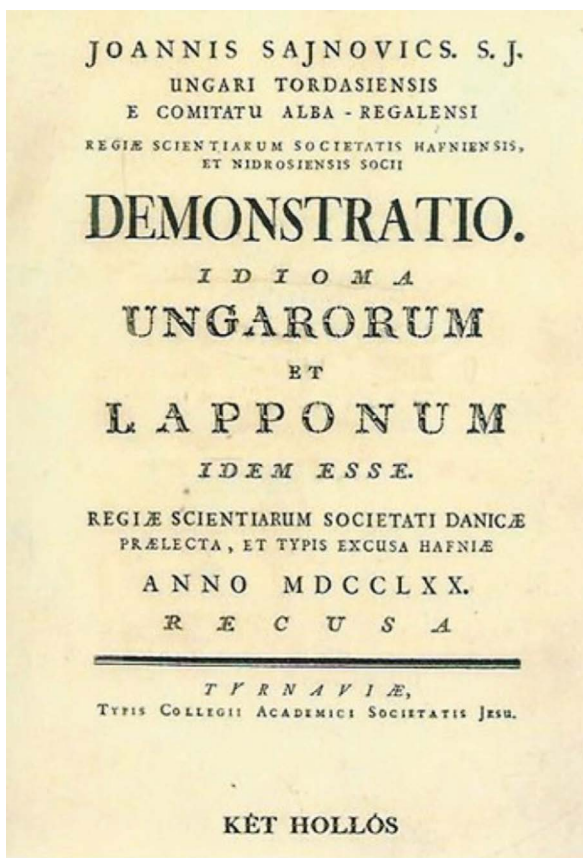
A fenti példák is azt mutatják, hogy vélhetőleg Hadik András minden könyvét jegyzékbe vette és azok átadását, kölcsönzését, illetve elajándé-

(2012): *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Kossuth Kiadó, Budapest.

kozását is gondosan vezette. Jelölte, mely kiadványból rendelkezik két példánnyal, illetve, hogy az adott mű két vagy több kötetes.

Több esetben szerepel a könyvek címe/leírása mellett a *rarissimus*, illetve a *rarissimus liber* (azaz ritka, illetve ritka könyv) megjegyzés. Legfőképpen az 1500-as évekbeli könyvkiadások esetében.

Külön érdekesség a magyar nyelv tekintetében, hogy Hadik András könyvtárában – a lajstrom szerint – megtalálható az első olyan kiadvány, amely a magyar és a lapp nyelv rokonságával foglalkozik: *Dissertatio. Idioma Hungarorum et Laponum ide esse*.³⁶

4. kép. Dr. Sajnovics János munkája, 1770-es kiadás.

(Forrás: https://bookline.hu/product/home.action?_v=Dr_Sajnovics_Janos_Demonstratio_Idiom&type=10&id=2108181788)

³⁶ Dr. Sajnovics János: *Szemléltetés. A magyar és a lapp nyelv azonos*. 1770. A tétel a könyvjegyzékbe a következő módon került bejegyzésre: *Dissertatio de Idiomate Hungarorum et Laponum*. Itt is megfigyelhető a tételt rögzítő személy helyesírási ismerete, amely a lajstromokban sok helyen szembeötlő. Nem is magukat a címeket, inkább a tartalmat tömören leírni kívánó bejegyzések ezek, amelyek nagymértékben nehezítik a kiadványok pontos azonosítását.

A művek méreteire történő utalás (Oct., Fol., 4to.) segít elképzelnünk az egyes kiadványok helyigényét és elhelyezési lehetőségeit. Amennyiben feltételezzük, hogy Hadik András a korszak kiemelkedő társadalmi státuszú főnemeseihez hasonlóan tartotta könyveit, akkor nagyjából képet kaphatunk könyvtárszobájának jellegéről is, bár erre vonatkozóan sajnos semmiféle adat, utalás és képi megörökítés nem maradt ránk.

Mivel sok helyen nem a kiadvány pontos címét rögzítették, hanem inkább egyfajta utalást tettek annak tartalmára, ezek beazonosítása nagyon sok időt vett és vesz igénybe. (Például: *Ejusdem Mundus Subterraneus*, *Ejusdem Sphinx Mjstagoga*, *Ejusdem Phonurgia nova*, *Ejusdem Turris Babel* stb.)

Kifejezetten nehézkes a beazonosítása azoknak a tételeknek, ahol nem csupán az adott nyelv szabályaitól eltérő bejegyzés történt, hanem rövidítés is, illetve elírás: *Heloise és Abelard Cziriak* (helyesen Cziriak), *Hausner Jahres Geometre* (helyesen Hausner János), *Iancso Binnen Zuzht* (Zucht?).

Hadik András személyisége, műveltsége korának kiemelkedő egyéniségévé tette, aki nem csupán a harctéren nyújtott kiemelkedőt, de könyvtárszobájának nyugalomban alkotva is, memoárjaival és levelezésével értékes adalékokkal szolgál a 18. századi arisztokrácia, hierarchia és udvari bürokrácia megismeréséhez. Ránk maradt könyvjegyzékének saját kezű bejegyzései, akkurátus katalógizálása segítséget nyújt nemcsak érdeklődési körének megismeréséhez, hanem saját munkáira gyakorolt hatások megismeréséhez is, amely mind a mai napig a történettudomány érdeklődésének középpontjában áll.